

Ефективність та конкурентоспроможність аграрного виробництва

УДК 658.821:631.11:633.11

О. В. Захаріна

к. е. н.

Житомирський національний агроекологічний університет

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЗЕРНА У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Обґрунтовано принципи формування моделі управління якістю зерна з врахуванням особливостей такого управління на сучасному етапі розвитку сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано сучасний стан управління якістю і його специфіку у зерновому виробництві. Досліджено перспективи побудови механізму управління підприємствами на основі зростання якості зерна. Висвітлено сучасний стан ринку зерна Житомирської області під впливом посилення конкуренції на основі якості. Розроблено рекомендації щодо забезпечення ефективності системи управління якістю зерна та формування ефективної моделі розвитку підприємств на основі трансформації систем управління якістю. Запропоновані стратегії розвитку підприємств галузі на основі вдосконалення системи управління якістю зерна.

Ключові слова: управління, якість, зерно, конкурентоспроможність, ефективність, стратегія розвитку підприємств.

Постановка проблеми

Для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної зернової продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках зерна пріоритетними є якість і безпека продукції. Хоча Україна активний учасник на світовій арені, міжнародні трейдери констатують невисоку якість навіть кормової української пшениці й кукурудзи. Україна має гіркий досвід, коли на світовому ринку наше зерно неодноразово затримували з претензіями щодо його якості, яка не відповідає вимогам продовольчого зерна. Показовим є той факт, що останнім часом частка продовольчої пшениці (3–4-го класів) у багатьох регіонах України не перевищує 25 %. Внаслідок такого становища держава змушена імпортувати пшеницю яру для поліпшення хлібобулочних виробів, а урядовими розпорядженнями навіть, дозволено використовувати для виробництва борошно фуражної пшениці 5-го і 6-го класів. На рівні підприємств головними чинниками неспроможності виробництва зерна високого рівня якості є: брак обігових коштів, невідповідний європейським стандартам рівень якості насінневого матеріалу, нестача елеваторних потужностей, недотримання технологій вирощування, збору, сушіння та зберігання зерна. Тому, актуальність теми та її практична значимість не викликають сумніву.

Аналіз останніх досліджень

Вагомий внесок у розвиток теоретичних, методологічних і практичних аспектів управління якістю продукції належить вченим М. Бесті, Е. Демінгу, Дж. Джурану, Ф. Кросбі, О. Уільямсону, А. Робертсону, А. Фейгенбауму, Дж. Харрінгтону, М. Мінору, І. Муто, Ш. Шінгу. За радянських часів науковим внеском у теорію управління якістю стали праці Г. Азгальдова, Л. Бадалова, О. Глічева, В. Панова. Останнім часом дані проблеми активно досліджуються і в Україні. До таких робіт слід віднести дослідження Ю. Адлера, П. Калити, Ю. Койфмана, Д. Крисанова, О. Орлова, С. Скуртол [7], М. Шаповала.

Вивченню окремих елементів зернопродуктового підкомплексу та підвищення якості його продукції присвячені праці вітчизняних науковців, зокрема В. Ганганова, О. Гуторова, З. Ізотової [4], К. Лебедева, В. Олійник, В. Чепурко. Проте, цілий ряд проблемних питань і досі не мають остаточного наукового розв'язання. Це стосується, передусім, підвищення конкурентоспроможності зернової продукції шляхом удосконалення організаційно-економічного механізму управління її якістю в сільськогосподарських підприємствах. Це й зумовило необхідність проведення дослідження.

Мета, об'єкт та методика дослідження

Метою статті є розробка теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо удосконалення управління якістю зерна в сільськогосподарських підприємствах в умовах євроінтеграційного вектора розвитку України.

Об'єктом дослідження є процес управління якістю зерна в сільськогосподарських підприємствах. Предметом дослідження – сукупність теоретичних, методичних і практичних положень управління якістю зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Методика дослідження. Методологічне забезпечення дослідження ґрунтується на принципі єдності теорії і практики та системно-синергетичному підході. Для реалізації поставленої мети використано такі методи економічних досліджень: історико-економічний, спостереження та теоретичного узагальнення, метод наукової абстракції та монографічних спостережень тощо.

Результати досліджень

Якість зернової продукції посідає центральне місце у розв'язанні проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. У конкурентній боротьбі лише ті підприємства зберігають і поліпшують своє становище на ринку, які послідовно ведуть роботу з підтримання і вдосконалення якості продукції за важливими для споживачів показниками. Таке вдосконалення позитивно впливає на попит, отже, і на доходність підприємств у коротко- і довгостроковому періодах.

Основним показником якості зерна є вміст у ньому білка, в тому числі розчинного білка – клейковини. З його підвищенням є можливість виробити значно більше хлібобулочних виробів, істотно підвищити їх смакові якості, досягти більшого приросту живої маси тварин. У світовій практиці, крім вмісту білка, до важливих показників якості зерна відносять його натуру, вологість і активність альфаамілази (спадне число, для пшениці III класу повинне становити не менше 200 сек., згідно із стандартом ІСО–250 сек.). При заготівлі зерна враховуються і такі показники його якості, як запах, домішки, вади зерна, консистенція, якість клейковини, життєздатність, зольність, колір, плівчатість. Від якості зерна значною мірою залежить його ціна. Так, на біржових торгах в Україні за останній час пшениця III класу була на 5–8 % дорожчою за пшеницю IV класу і на 20 % – за пшеницю V класу [1]. Відхилення у ціні можуть бути і більшими залежно від того, яка пропозиція зерна того чи іншого класу. Наприклад, дефіцит пшениці III класу підвищує ціну не лише на неї, але й на пшеницю IV класу. Наявність такої диференціації цін на зерно зумовлює одержання більшої економічної вигоди тими підприємствами, які більше реалізують зерна вищими кондиціями якості.

Відомості про якісні показники зерна пшениці, жита та ячменю наведені у табл. 1–3.

Таблиця 1. Якісні показники зерна пшениці, яка надійшла на хлібоприймальні підприємства Житомирської області, 2012 р.

Показники	Стандарт			Фактичні показники			Всього по пшениці
	III	IV	VI	III	IV	VI	
Маса партії тонн / %	х	х	х	954/2,8	12809/37,6	20261/59,6	34024/100
Кількість клейковини, %	23–25	18–22	н/в–17	23	19	15	17 н/в-25
Вологість, %	14,0–19,0	13,6–20,8	12,0–29,7	14,9	15,1	16,7	16 12,0-29,7
Натура, г/л	740–806	739–812	623–800	770	765	719	738 623-812
Скловидність, %	38–46	37–44	27–40	41	41	33	36 27-46
Пошкоджено клоп-череп., %	0,0–0,7	0,0–0,9	0,0–1,2	0,4	0,4	0,6	0,5 0,0-1,2
Масова частка білка, %	12,0–12,8	11,0–12,0	9,6–10,9	12	11,7	10,3	10,9 9,6-12,8
Число падіння, секунд	160–310	126–360	90–262	213	198	174	184 90-360
Сміттєва домішка, %	0,8–1,7	0,8–4,4	0,8–5,0	1,4	1,1	1,5	1,3 0,8-5,0
Зернова домішка, %	2,4–5,2	2,6–12,2	1,8–15,0	4,4	6,6	8,5	7,7 1,8-15,0

Джерело: розраховано за даними Житомирської обласної державної хлібної інспекції.

За даними таблиці видно, що в Житомирській області переважає фуражне зерно (V–VI класи), яке, в цілому, відповідає стандартам. У разі невідповідності граничній нормі якості пшениці хоча б за одним із показників, її переводять у нижчий клас. Продовольче ж зерно (II–IV класи) в області вирощують лише за умови внесення хімічних засобів захисту рослин.

Таблиця 2. Якісні показники зерна жита, яке надійшло на хлібоприймальні підприємства Житомирської області, 2012 р.

Показники	Стандарт		Фактичні показники		Всього по жити
	А	Б	А	Б	
Група / Клас	А	Б	А	Б	
Маса партії, тонн / %	х	х	29800/85,5	5065/14,5	34865/100
Натура, г/л	602–720	585–700	695	660	678/585–720
Вологість, %	12,3–25,8	13,9–23,8	16,0	16,8	16/12,3–25,8
Смітна домішка всього, % в т.ч. зіпсовані	0,9–1,7	1,4–5,8	1,4	1,8	2/0,9–5,8
	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0/0,0–0,0
Зернова домішка всього, % в т.ч. пророслі	0,9–7,8	2,2–12,9	4,6	7,5	6/0,9–12,9
	0,2–2,8	1,0–10,9	2,2	4,8	4/0,2–10,9
Фузаріозне зерно, %	0,0–0,4	0,0–0,6	0,2	0,4	0,3/0,0–0,4
Зерно з рожевим забарвленням, %	0,0–0,9	0,2–0,11	0,3	0,7	0,5/0,0–0,11
Число падіння, секунд	82–195	65–140	94	68	81/65–195

Джерело: розраховано за даними Житомирської обласної державної хлібної інспекції.

Характеризуючи стан розвитку зернового господарства у Житомирській області, зазначимо, що рівень ефективності виробництва зерна, його якість, зберігання та переробка збіжжя тісно пов'язані з ефективним веденням насінництва зернових культур, а також, значною мірою, залежать від ефективності використання інвестиційного клімату, раціонального його розподілу, залучення інноваційних технологій у зернове господарство тощо.

Таблиця 3. Якісні показники зерна ячменю, який надійшов на хлібоприймальні підприємства Житомирської області, 2012 р.

Маса партії, тонн, %	Клас	Вологість, %	Сміттєва домішка, %	Зернова домішка, %	Натура, г/л	Вміст дрібного зерна, %	Крушність, %	Білок, %	Життєздатність, %
Ячмінь для продовольчих цілей									
572/3,3	1	14,3 14,0–14,6	1,2 0,9–1,4	2,1 2,0–2,3	620 610–630	1,2 1,0–1,6	-	-	-
Ячмінь для пивоваріння									
2691/15,5	1	14,3 12,3–15,6	0,9 0,6–1,4	2,8 2,0–4,6	650 630–670	1,0 0,4–1,6	94 90–95	10,8 10,2–11,0	95
1563/9,0	2	14,5 14,2–15,2	1,4 1,1–2,0	2,2 1,6–3,0	640 630–650	1,5 1,3–1,7	92 88–95	11,0 10,8–11,3	95
Ячмінь для кормових цілей									
12560/72,2	3	16,1 12,4–25,6	2,0 0,8–7,4	5,7 2,0–15,0	621 500–679	3,4 1,0–7,2	-	-	-
Всього по ячменю									
17386/100	-	15,6 12,3–25,6	1,7 0,6–7,4	4,8 2,0–15,0	627 500–679	2,8 0,4–7,2	-	-	-

Джерело: розраховано за даними Житомирської обласної державної хлібної інспекції

В Україні генетичні можливості сортів потенційно можуть давати врожай з вмістом білка в межах 16–19 %. Проте, сьогодні вміст білка в зерні не перевищує 10–12 %. У результаті зерно, вирощене у сільськогосподарських підприємствах Житомирської області, переважно, має низький рівень якості з негативними економічними, соціальними та екологічними наслідками (рис. 1). Це є найголовнішою причиною зниження ціни на українське зерно та призводить до зниження прибутковості зернової галузі.

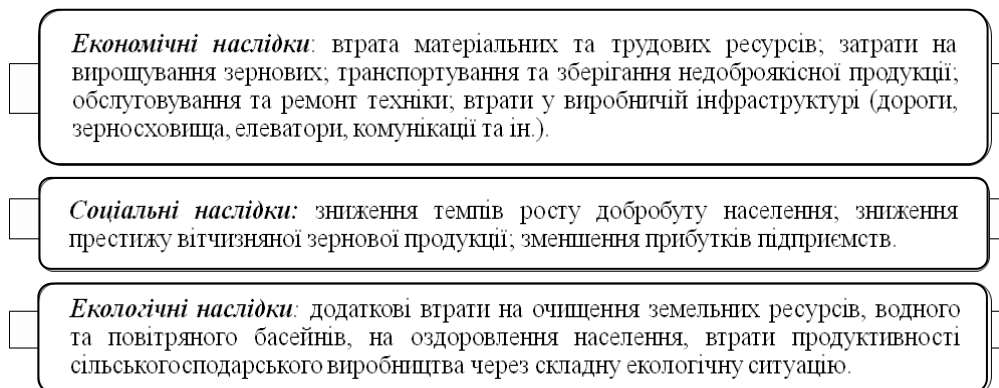

Рис. 1. Негативні наслідки через недостатній рівень якості продукції
Джерело: адаптовано [3].

На рівень якості й конкурентоспроможності зернової продукції впливає багато різнопланових чинників. За змістом і спрямуванням їх можна об'єднати у чотири взаємозв'язані групи: технічні, організаційні, економічні та соціальні (рис. 2). З-поміж технічних чинників підвищення якості зернової продукції визначальне місце належить постійному вдосконаленню проектування, техніко-технологічної бази підприємства. Досягнення запроєктованого рівня якості зернової продукції можливе лише за умови високої технічної оснащеності виробництва, застосування новітньої технології, суворого дотримання технологічної дисципліни. До важливих і ефективних способів підвищення якості продукції, її конкурентоспроможності на світовому й національному ринках відносять стандартизацію і сертифікацію продукції як головного інструменту фіксації та забезпечення заданого рівня якості.

Для підвищення конкурентоспроможності продукції за якістю особливо важливо дотримуватися вимог технології. Йдеться, насамперед, про виконання сільськогосподарських робіт в оптимальні строки та якісно, посів культур доброякісним насінням і своєчасний догляд за посівами, забезпечення оптимальних строків збирання врожаю, дотримання вимог до системи добрив і захисту рослин, а також зберігання продукції. Важливо також знати, що у підвищенні якості сільськогосподарської продукції особливо велике значення мають нові сорти зернових і гібриди культур, з кращими генетичними властивостями порівняно з існуючими [1].

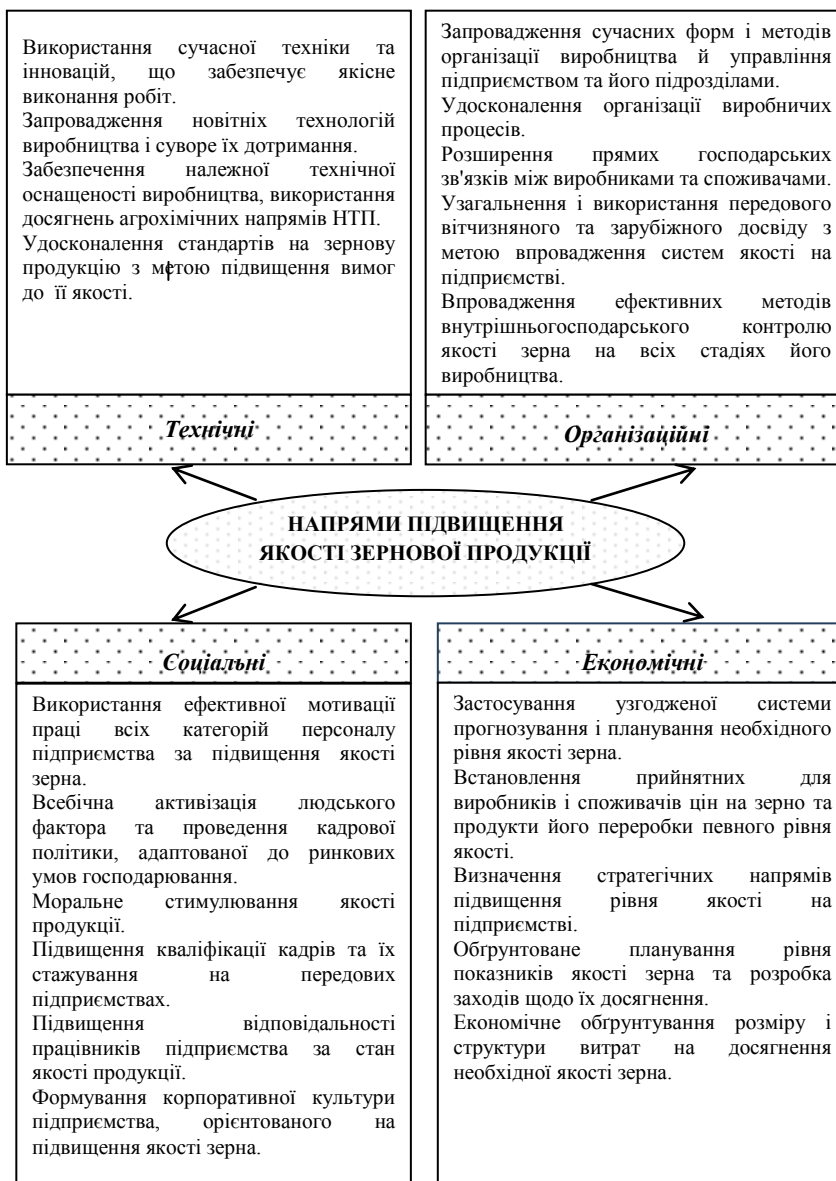

Рис. 2. Стратегічні напрями підвищення якості зерна

Джерело: адаптовано [1].

Вирішення проблеми якості – невід’ємний елемент стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств, тому починати впровадження системи

менеджменту якості продукції слід із визначення місця цієї системи у загальній стратегії підприємства [8]. Оскільки діяльність із формування системи менеджменту якості продукції шляхом реалізації міжнародних стандартів і принципів TQM (загального управління якістю) орієнтується на підвищення якості і конкурентоспроможності продукції підприємства, то всі процеси, пов'язані з цією діяльністю, слід починати з аналізу потреб і очікувань користувачів зернової продукції. Стратегія якості є однією з найважливіших функціональних стратегій підприємства і обов'язково повинна розроблятися у вигляді невід'ємної частини загальної стратегії сільськогосподарського підприємства. Тому, підприємство, перш за все, повинно визначити маркетингову стратегію, яка є загальним планом маркетингових заходів, із відповідними способами, засобами та напрямками, що визначає орієнтири та спрямовує окремі заходи маркетингу на вирішення поставлених завдань (рис. 3).

Проблеми і можливості удосконалення систем управління якістю зерна особливо є актуальними в умовах євроінтеграційного розвитку України. Проте, дану проблему необхідно вирішувати не лише на мікро- та мезорівнях, але й обов'язково на макрорівні. З боку виробників зерна основними проблемами є брак обігових коштів, низька якість насіннєвого матеріалу та використання насіння низьковрожайних сортів, невідповідність матеріально-технічної бази сучасним вимогам ринку, наявність на ринку великої кількості комерційних структур, які позбавляють безпосередніх виробників зерна частини їх прибутку, слабо розвинена інфраструктура ринку, неможливість самостійно здійснювати сільськогосподарським підприємствам експорт зерна через монополізацію каналів збуту тощо. З боку держави найгостріше відчувається невідповідність вітчизняного законодавства у сфері стандартизації з міжнародними нормами та принципами, несправедлива ціна та недієвий механізм інтервенційних цін на зерно, низький рівень якості дорадчих послуг.

Тому, для вирішення даних проблем, головним стратегічним напрямом збільшення конкурентоспроможності зернового господарства має бути його реструктуризація в напрямі формування раціональних структур та об'ємів виробництва з урахуванням зональних особливостей, створення дієвої інфраструктури, виведення й розмноження конкурентоспроможних сортів, запровадження інноваційних технологій вирощування, збирання та зберігання зерна, проведення державної політики щодо активізації іноземного попиту на українське зерно та просування його на експорт.

Рис. 3. Формування стратегічного розвитку підприємств

Джерело: власні дослідження.

Висновки та перспективами подальших досліджень

Забезпечення ефективного функціонування зернового господарства можливе за рахунок підвищення якості зерна й забезпечення конкурентоспроможності діяльності сільськогосподарських підприємств на внутрішньому та зовнішніх ринках. Якість зерна значною мірою залежить від ґрунтово-кліматичних умов, особливостей сорту і технології вирощування. Вона характеризується такими показниками, як: масою 1000 зерен, натурою, склоподібністю, вмістом білку, клейковиною та її якістю.

Перспективами подальших досліджень є вивчення економіки Житомирської області з визначенням позитивних і негативних факторів, які ускладнюють інноваційний розвиток та підвищення конкурентоспроможності виробництва зерна в даній області.

Література

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. – 2-ге вид., доп. і переробл. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
2. Грищенко Ф. Ю. Управління якістю та забезпечення якості: оновлені стандарти серії ISO 9000 / Ф. Ю. Грищенко // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 4. – С. 44–46.
3. Давидова О. Ю. Управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві: навч. посібник / О. Ю. Давидова, І. М. Писаревський, Р. С. Ладиженська; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 414 с.
4. Ізотова З. А. Управління якістю зерна в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / З. А. Ізотова. – Харків, 2013. – 20 с.
5. Кириченко Л. С. Основи стандартизації, метрології та управління якістю: навч. посібник / Л. С. Кириченко, Н. В. Мережко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 22 с.
6. Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001:2008, IDT): ДСТУ ISO 9001:2009. – [на заміну ДСТУ ISO 9001:2001; чинний від 2009-09-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – 33 с.
7. Скуртол С. Д. Управління якістю продукції молокопереробних підприємств: автореф. дис... к.е.н: 08.00.04 / С. Д. Скуртол; Держ. агрокол. ун-т України. – Житомир, 2007. – 20 с.
8. Станкевич І. В. Управління якістю: [метод. рекомендації до виконання практ. робіт для студентів усіх форм навчання за напрямом «Менеджмент». Ч. 1] / І. В. Станкевич, Т. А. Романенко. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, – 2012. – 60 с.
9. Шаповал М. І. Менеджмент якості: підручник / М. І. Шаповал. – К., 2003. – 475 с.
10. Чайка И. И. За какими системами качества будущее? / И. И. Чайка // Методы менеджмента качества. – 2000. – № 7. – С. 8–19.